

ОСОБИСТІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**PERSONAL PAPERS AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION
UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE**

**Шимон С.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного права**

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

**Лупало О.А., к.ю.н., доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування**
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджуються публічно-правові та приватно-правові проблеми права на особисті папери. Визначено ознаки особистих паперів як об'єкта правової охорони, доведено, що особисті папери існують у речовій та неречовій формі. Здійснено співставлення понять особистих паперів та кореспонденції, доведено, що поняття «кореспонденція» охоплює всі види і засоби комунікації, які використовує фізична особа, тоді як особисті папери – це різноманітні документи, фотографії, листи, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали особи тощо; кореспонденція трансформується в особисті папери.

З'ясовано, що у сфері публічного права право особи на особисті папери не задеклароване й частково захищається шляхом встановлення заборон, форм і заходів відповідальності за порушення права на таємницю кореспонденції. Внаслідок безпосередньої пов'язаності особистих паперів з особистим (приватним) життям людини конституційний та цивільно-правовий захист особистого (приватного) життя та конфіденційної інформації про особу поширюється на особисті папери.

У приватно-правовій сфері право на особисті папери закріплене в нормах цивільного законодавства, де також визначено позитивний зміст цього права та конкретні повноваження фізичної особи щодо його здійснення.

Особисті папери є такими, що пов'язані з сімейними, побутовими, інтимними, іншими особистими відносинами фізичної особи, де вона вивільнена від будь-яких службових, громадських, публічних функцій. А право на особисті папери безпосередньо пов'язане із правом фізичної особи на приватність.

Особисті папери належать до сфери особистого життя людини і є частиною її приватності. Право на особисті папери є елементом права фізичної особи на особисте (приватне) життя, елементом права на приватність, проте відповідно до цивільного законодавства України право на особисті папери охороняється як самостійне право особи. Тому незалежно від змісту та виду особистих паперів, право особи на них має захищатися як умова недоторканності особистого/приватного життя особи.

Ключові слова: право на особисті папери, особисті немайнові права фізичної особи, особисте (приватне) життя; право на приватність.

The article examines the public-law and private-law problems of the right to personal papers. The features of personal papers as an object of legal protection have been determined, and it has been proved that personal papers exist in material and non-material form. A comparison of the concepts of personal papers and correspondence was made, it was proved that the concept of «correspondence» covers all types and means of communication used by an individual. And personal papers are various documents, photographs, letters, diaries, other records, personal archival materials of an individual, etc.; correspondence is transformed into personal papers.

It was found that in the field of public law, the right of a person to personal papers is not declared. It is partially protected by establishing prohibitions, forms and measures of responsibility for violation of the right to secrecy of correspondence. Personal papers are directly related to a person's personal (private) life. As a result, the constitutional and civil law protection of personal (private) life and confidential information about a person extends to personal papers.

In the sphere of private law, the right to personal documents is enshrined in the norms of civil legislation, which also defines the positive content of this right and the specific powers of an individual regarding its implementation.

Personal papers are documents related to family, domestic, intimate, other personal relationships of an individual, where he is exempt from any official, public, public functions. And the right to personal papers is directly related to the right of an individual to privacy.

Personal papers appertain to the sphere of a person's personal life and are part of his private life. The right to personal papers is an element of an individual's right to personal (private) life, an element of the right to privacy. According to the civil legislation of Ukraine, the right to personal papers is protected as an independent right of an individual. Therefore, regardless of the content and type of personal papers, a person's right to them must be protected as a condition for the inviolability of a person's personal/private life.

Key words: the right to personal papers, personal non-property rights of an individual, personal (private) life; the right to privacy.

Постановка проблеми. Конституційні норми та норми галузевого (цивільного) законодавства охороняють низку особистих немайнових прав людини (фізичної особи), серед яких, зокрема, право на таємницю телефонних розмов, кореспонденції, листування. За змістом із такими категоріями, як кореспонденція, листування тісно пов'язане поняття особистих паперів. У книзі другій Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) серед низки близьких за змістом особистих немайнових прав фізичної особи закріплене право на особисті папери, встановлені правила розпорядження особою своїми особистими паперами, правила ознайомлення третіх осіб зі змістом особистих паперів, які належать фізичній особі.

Відповідно постає низка питань, з'ясування яких є доцільним для розуміння змісту права особи на особисті папери та визначення рівня його правової охорони. Передусім, має значення питання про сутність та ознаки осо-

бистих паперів як об'єкта суб'єктивних прав, особливості особистих паперів, які відрізняють їх, зокрема, від кореспонденції та листування. Важливим є також питання про належність особистих паперів до сфери приватного чи особистого життя фізичної особи, а також проблема недоторканності особистих паперів публічних осіб. Відповідь на ці питання дозволить з'ясувати рівень самостійності права на особисті папери та ступінь його юридичного забезпечення, що і є метою нашої праці.

Аналіз останніх досліджень. У межах комплексних і фрагментарних розробок питання про право особи на особисті папери досліджувалося, зокрема, в розрізі проблем захисту від втручання в особисте життя людини (І. Г. Бабич), таємниці особистого життя (Н. В. Устименко), в контексті способів захисту права на особисті папери (С. С. Клімовський), системи особистих немайнових прав фізичної особи (У. Б. Андрусів, Н. О. Давидова,

О. В. Кохановська, Р. О. Стефанчук, С. О. Сліпченко та ін.). Однак в цілому варто зазначити, що проблема змісту, здійснення та захисту права особи на особисті папери, як правило, досліджується у працях із дотичною тематикою, переважно в контексті аналізу системи особистих немайнових прав фізичної особи і предметом самостійної уваги науковців виступає у невинуватих рідкісних випадках.

Основний виклад матеріалу. Право на особисті папери закріплене у ст. 303 ЦК України серед особистих немайнових прав фізичної особи, які забезпечують її соціальне буття. Отже з позиції законодавця це право належить фізичній особі, закон не визнає таких прав за іншими суб'єктами, насамперед, через їх означення особистими правами, що притаманні саме людині.

За місцем, яке визначене для цього права на рівні закону, слід дійти висновку, що воно реалізується у сфері соціального буття людини. Разом із тим, в літературі, де наводиться докладніша класифікація особистих немайнових прав фізичної особи, таке право віднесене до прав, які забезпечують приватність фізичної особи, та розглядається у контексті права на недоторканність особистої документації поряд із правом на особисте (приватне) життя та його таємницю, правом на таємницю кореспонденції, а також правами, що виникають із цивільно-правового захисту інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок й охорони інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях, в інших художніх творах [1, с. 221, 226]. Таким чином право на особисті папери споріднене з правами на особисте (приватне) життя, на таємницю приватного життя, таємницю кореспонденції, на захист зображення фізичної особи. А саме поняття особистих паперів певною мірою пересікається за змістом із поняттям кореспонденції. Як правове поняття кореспонденція позначає обмін листами, повідомленнями, окреме відправлення (лист, телеграму, повідомлення тощо) або сукупність (архів) таких відправлень. Зі співставлення понять «особисті папери» та «кореспонденція» можливо дійти висновку, що у процесі комунікації відповідні повідомлення розглядаються як кореспонденція, яка з моменту отримання її адресатом стає частиною його особистих паперів.

Питання ж щодо охоплення змісту цього права поняттям права на приватність потребує окремої уваги. Насамперед, пов'язаність права на особисті папери з приватністю фізичної особи обумовлена якістю паперів як особистих. Йдеться про документи, фотографії, щоденники, інші записи, архівні матеріали (частина 1 ст. 303 ЦК України), які, по-перше, є особистими, тобто вони безпосередньо стосуються особи-власника, причетні до її особистого життя, містять певну інформацію про нього, про події, які відбувалися з особою, її вчинки, висловлювання, мрії, почуття, емоції, взаємини з іншими людьми тощо. По-друге, ці папери є власністю фізичної особи, якої вони стосуються.

Законодавець застосовує як рівнозначні терміни «особисте життя» та «приватне життя», тоді як «право на приватність» наразі досить широко використовується саме в доктрині. Так, у положеннях ЦК України наприклад, в одних випадках йдеться про особисте життя людини, (ст. 3, ст. 301), а в інших – про сферу приватного життя (ст. 271). Водночас відмінності між «особистим» та «приватним» видаються помітними, що доведено нами в іншій праці [2, с. 123]. Особистий є невід'ємним від особи та не може бути відокремлений (особисте немайнове благо); приватний – такий, що належить виключно особі, яка владарює над об'єктом, усуває всіх інших зі сфери своєї влади, незалежно від фактичної можливості впливати на нього (приватна власність, приватне життя).

В юридичній літературі особисте/приватне життя пов'язують із сімейними традиціями, відносинами, побутовими звичками, режимом і способом життя, способами користування різноманітними благами, вибором роду

занять, дозвілля, вподобаннями, формуванням оточення, знайомств, дружби і подібн. Саме відмінності у позиціях щодо термінів «особисте життя» чи «приватне життя» сприяли появі в науці альтернативного поняття *приватності*. Запропоновано закріпити в законі право на приватність як таке особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує її життєдіяльність у сфері сімейних, побутових, інтимних, особистих та інших відносин, а також надає можливість визначати межі та режим доступу до цієї приватності, що вперше було ініційовано Р. О. Стефанчуком [7, с. 476–479].

Законодавець визначає особисті папери, які «стосуються особистого життя» іншої (фізичної) особи, з чого зрозуміло, що такі папери нерозривно пов'язані з особистим життям людини. А право на особисті папери безпосередньо пов'язане із правом на особисте життя та його таємницю, яке проголошене у ст. 303 ЦК України. Відповідно до згаданої норми фізична особа сама визначає своє особисте життя та має право на збереження у таємниці його обставин, визначає можливість ознайомлення з ними інших осіб і може надавати згоду на їх розголошення. Конституційні норми захищають особу від втручання в її особисте і сімейне життя та забороняють збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди; винятки можуть бути встановлені законом виключно в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 32 Конституції України). Як правило, в особистих паперах втілюється інформація про обставини приватного, сімейного життя людини, а самі особисті папери стають частиною особистого життя. Внаслідок безпосередньої пов'язаності особистих паперів з особистим життям людини конституційний та цивільно-правовий захист особистого життя та конфіденційної інформації про особу поширюється на особисті папери. Таким чином щодо особистих паперів також існує право та таємницю та право на захист від збирання, зберігання, використання та поширення таких паперів без згоди особи, особистого життя якої вони стосуються.

Отже особисті папери є такими, що пов'язані з сімейними, побутовими, інтимними, іншими особистими відносинами фізичної особи, де вона вивільнена від будь-яких трудових чи публічних функцій, а право на особисті папери нерозривне із правом фізичної особи на особисте життя, правом на приватність.

Особисті папери є власністю фізичної особи, якої вони стосуються. Щодо цієї ознаки особистих паперів важливо визначити, які саме повноваження фізичної особи як власника такого об'єкта? Класична тріада повноважень власника тут є придатною лише частково, коли йдеться про особисті папери, що втілені в документарному вигляді (уречевлені) і щодо яких можливо здійснювати фактичне володіння. Але й у цьому випадку постає питання щодо таких особистих паперів, які перебувають у володінні однієї фізичної особи, але стосуються особистого життя іншої. Наприклад, листи, написані фізичною особою, які зберігаються в адресата, входять до архіву особистих паперів останнього, проте він не в змозі ними розпорядитися без згоди адресанта. Подібна ситуація складається у разі, коли фотозображення фізичної особи зберігаються у третіх осіб. У таких випадках річ (лист, світлина) перебуває у фактичному володінні особи та є об'єктом її права приватної власності, проте, оскільки ця річ пов'язана з іншим суб'єктом (адресантом; особою, яка зображена на світлині) власник не в змозі нею самостійно розпорядитися. Згідно до частини 3 ст. 303 ЦК України на використання особистих паперів фізичної особи, які стосуються особистого життя іншої особи, необхідна згода останньої.

Однак право розпорядження є ключовим повноваженням власника, і якщо особа не в змозі самостійно розпорядитися об'єктом, то вона не є повноправним його власником. Практично особа, у власності якої є папери,

які стосуються особистого життя іншої особи, та ця інша особа розпоряджаються такими паперами спільно. Таким чином слід дійти висновку, що право власності на уречевлені особисті папери фізичної особи, які стосуються кількох осіб, розщеплюється: право володіння здійснюється особою-власником, в якій вони зберігаються, а право розпорядження – спільно (за погодженням) з особою, приватного життя якої ці папери стосуються.

Відповідно до положень ст. 303 ЦК України власнику особистих паперів належить виключне право давати згоду на ознайомлення з особистими паперами та їх використання, зокрема шляхом опублікування. Таке право переходить у спадщину; при цьому коло осіб, які його успадковують, чітко визначене законом: це діти, вдова (вдвєць); за умови ж якщо їх немає – батьки, брати та сестри.

Також власник особистих паперів може усно або письмово розпорядитися ними, зокрема й на випадок своєї смерті (ст. 304 ЦК України). Він у змозі передати свої особисті папери до фонду бібліотеки або архіву, з додержанням прав фізичних осіб, особистого життя яких ці папери стосуються. Внаслідок цього відповідно до ст. 305 ЦК України з цими паперами можна вільно ознайомлюватися і використовувати їх, зокрема шляхом опублікування, якщо тільки інше не було встановлено договором, за яким ці особисті папери були передані до фонду бібліотеки, архіву.

Отже, власнику особистих паперів належать такі повноваження: право володіння особистими паперами; право використання особистих паперів; право розпорядитися особистими паперами, зокрема шляхом: їх опублікування, надання згоди іншим особам на ознайомлення з особистими паперами, передання особистих паперів до фонду бібліотеки, архіву. Право розпорядження особистими паперами, які стосуються особистого життя іншої особи, здійснюється спільно власником цих паперів та особою, якої вони стосуються.

Водночас в умовах тотальної цифровізації змінюються, насамперед, саме уявлення про форму особистих паперів. Попри значення терміну «папір» як матеріального, уречевленого носія певної інформації, нормативні положення щодо особистих паперів звісно поширюються й на відносини, об'єктом яких виступають особисті папери, що існують в електронній чи іншій формі, яка не передбачає використання паперу в його первісному значенні (цифрові світлинки, електронні листи, листування в месенджерах соціальних мереж, аудіозапис щоденника, відеозапис події тощо).

Чинне законодавство в аналогічних випадках щодо цінних паперів застосовує термін «бездокументарні». Сам термін «документ» фігурує в низці законів, з яких очевидно, що документ може існувати в різних формах, а не лише в паперовій. Відповідно до частини 1 ст. 1 Закону України «Про інформацію»[4] документом є матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є збереження та передавання її в часі та просторі. А відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5] в електронних документах інформація зафіксована у вигляді електронних даних. Отже законодавець застосовує щодо форми документів аналогі «бездокументарний» та «електронний». Науковці ж, зокрема В. В. Посполітак, пропонують уживати термін «паперові» та «безпаперові» («цінні папери»), чи «готівкові» та «безготівкові» [6, с. 23–25].

На нашу думку, термін «бездокументарний», хоч і є усталеним, проте не дуже прийнятний щодо особистих паперів. Як бачиться, документ завжди спрямований до третіх осіб, він підтверджує, засвідчує, встановлює, забороняє певні дії, обставини тощо і завжди має правове значення. Тоді як особисті «папери» спрямовані виключно всередину приватності, основним споживачем утіленої в них інформації є приватна особа, життя якої вони стосуються. Терміносполучення «безпаперовий особистий

папір» також видається невдалим. Тому, на нашу думку, особисті папери, виражені в електронній, цифровій, іншій окрім паперової, формі доцільно іменувати неречовими особистими паперами.

Особливістю таких неречових особистих паперів є, по-перше, специфіка способів їх збирання, зберігання та поширення – це здійснюється за допомогою технічних засобів, пристроїв, програм та ін. (комп'ютер, планшет, смартфон, мережа Інтернет, хмарний сервіс, веб-сторінка тощо). По-друге, неречовим особистим паперам притаманний ефект множення – спрощена можливість копіювання, множення та одночасного поширення на широку аудиторію без вилучення оригіналу з володіння власника.

Цей ефект множення позначається на способах здійснення прав власника та вразливості його інтересів, забезпечити збереження яких при масовому поширенні інформації вкрай складно. Яскравий приклад ми маємо в соціальних мережах. Передусім, це стосується світлин зі зображенням подій з особистого життя фізичної особи. Так, у випадках, коли фізична особа розміщує такі світлинки на своїй персональній сторінці, виникає можливість копіювання та множення цих світлин і поширення (збереження) їх поза межами персональної сторінки власника. Доступність до змісту таких особистих паперів виникає у невизначеній кількості осіб, які набувають можливості і володіння ними; останнє, як правило, не відповідає інтересам особи, якої вони стосуються. З одного боку, в цих випадках, фізична особа – власник особистих паперів з власної ініціативи надає їм публічності, а з другого боку, вона не в змозі захиститися від копіювання та поширення цих паперів третіми особами.

Саме в соціальних мережах можливе накопичення та збереження особистих паперів навіть без згоди користувача, якого вони стосуються. Наприклад, у випадках, коли система розпізнає зображене обличчя на випадково зроблених іншими користувачами світлинах, ідентифікує особу, позначає її, про що надсилає їй повідомлення; отже система збирає, зберігає та накопичує особисті папери фізичної особи, незалежно від її згоди на це. Більше того, система обробляє інформацію, зібрану з цих паперів (зокрема про стиль життя, хобі, смаки, вподобання), та використовує її для аналізу та формування переліку імовірних споживацьких інтересів користувача.

Угода для користувачів соціальної мережі певним чином регулює такі питання. Так, наприклад, Умови надання послуг компанією Meta (колишня Facebook) користувачам соціальної мережі Facebook [7] попереджають, що компанія використовує персональні дані користувача, щоб визначати, які персоналізовані рекламні оголошення йому показувати. В зазначених Умовах компанія застерігає, що вона не продає особисті дані рекламодавця, не передає їм інформацію, яка ідентифікує користувача, якщо тільки він не надав спеціального дозволу на це. Приймаючи зазначені Умови в момент створення особистої сторінки у мережі Facebook, користувач тим самим надає дозвіл компанії Meta використовувати його особисті папери в зазначених цілях.

Особливим є питання про право на особисті папери публічної фізичної особи. Відомо, що особисте життя громадських діячів, передусім, політичних, яким публіка довіряє представницькі та управлінські функції, викликає підвищений інтерес. Це пояснюється тим, що публічні особи, як правило, повинні втілювати моральний авторитет суспільства або певної його частини. Тож публіка має право знати, чи відповідає конкретна публічна особа уявленням про неї в соціумі, а отже і співставляти її вчинки, звички, спосіб життя із усталеними моральними устоями та проголошуваними нею принципами. Тому в численних журналістських розслідуваннях, наприклад, часто фігурують як матеріали з особистого листування таких осіб, приватні світлинки і т. ін.

У цьому випадку, схоже, ми стикаємося з колізією двох прав: права публічної особи на приватне життя та права громадян (суспільства) на об'єктивну інформацію про публічну особу. Намагаючись провести демаркаційну лінію при зіткненні цих прав, маємо враховувати низку чинників.

Передусім, в момент здійснення свого вибору щодо виду діяльності особа усвідомлює наслідки публічності, зокрема і підвищений інтерес суспільства до неї, її оточення, способу життя, вподобань тощо. При цьому публічність особи не позбавляє її конституційно-правового статусу та, зокрема, права на таємницю приватного життя, що охоплює і таємницю особистих паперів, які стосуються саме особистого, сімейного життя людини. Але ж факти аморальних вчинків, що вчиняються публічною особою, скажімо, в межах сім'ї, можуть становити суспільний інтерес, позаяк свідчать, що особа не відповідає тим вимогам, які висуває до неї суспільство, виявляючи до неї довіру як до особи, яка асоціюється зі зріцями людської особистості. Тому у випадках, коли в особистих паперах відтворено факти, які свідчать про невідповідність поведінки публічної особи у сфері особистого життя моральним засадам суспільства, що становить публічний інтерес,

перевага має надаватися праву публіки на об'єктивну інформацію про публічну особу. Якщо особисті папери відтворюють обставини особистого життя публічної особи, які не можуть становити публічного інтересу, перевага має належати праву такої публічної особи на особисті папери та їх таємницю.

Висновки. Особисті папери прямо пов'язані з сімейними, побутовими, інтимними, іншими особистими відносинами фізичної особи, а право на особисті папери – з правом фізичної особи на приватність; внаслідок цього конституційний та цивільно-правовий захист особистого життя, його таємниці та конфіденційної інформації про особу поширюється на особисті папери.

Власнику особистих паперів належать повноваження володіння особистими паперами, використання цих паперів та розпорядження ними; право розпорядження паперами, які стосуються особистого життя іншої особи, здійснюється спільно власником цих паперів та особою, якої вони стосуються. Якщо уречевлені папери стосуються особистого життя кількох осіб, то право власності на них розщеплюється: право володіння належить особі, в якій вони зберігаються, а право розпорядження – спільно особам, особистого життя яких ці папери стосуються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібн. Львів. 2021. 444 с.
2. Шимон С. І., Лупало О. А. Право особи на таємницю кореспонденції: питання публічно-правової та приватно-правової термінології. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 72. Част. 1. С. 118–125.
3. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. К., 2007. 626 с.
4. Про інформацію. Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
5. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 р. № 36. Ст. 275.
6. Посполітак В. В. Правові аспекти існування «бездокументарних» цінних паперів. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 4. С. 23–25.
7. Умови надання послуг користувачам Facebook компанією Meta. URL: <https://www.facebook.com/legal/terms>.